

*Вишинський П. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ВІДНОШЕННЯ «ЛЮДИНА-СУСПІЛЬСТВО»: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ЮРИСТА

Анотація. У статті проведено філософсько-правовий аналіз відношення «людина – суспільство» як антропологічного впливу на професійну підготовку юриста. З'ясовано, що антропологічний акцент філософського розуміння права підкреслює, що у сучасному цивілізованому суспільстві право є не лише інструментальною цінністю (цінністю «інструмента» і «засобу» розв'язання різних соціальних суперечностей у різних сферах діяльності суспільства), воно також розвиває будь-яку особистість, що виступає як власна цінність права.

Ключові слова: відношення, людина, суспільство, антропология, професійний розвиток, юрист, філософія права.

Постановка проблеми. Ціннісна лінія «людина – суспільство» дозволяє виокремити різне розуміння природи носіїв антропологічних цінностей, у тому числі антропологічно-правових, здійснює розрізнення в загальному на індивідуальні (особистісні), групові (колективні), загальнонаціональні (загальнолюдські) цінності. Індивідуальною чи особистісною цінністю виступає ціннісна значимість об'єкта, явища, ідеї для конкретної людини. Такі цінності визначаються насамперед природними схильностями, смаками, звичками, традиціями, рівнем знань та іншими індивідуальними особливостями людини. Носієм індивідуальних цінностей є людина. Зауважимо, що гуманітарні науки, в тому числі і галузі філософії (включаючи філософську антропологію) та юридичні науки, розглядають людину як складну і багатоаспектну систему. Саме тому для її означення та характеристики різноманітних властивостей людини як об'єкта досліджень розрізняють широкий спектр понять, прийнятих для визначення людини, а саме: 1) людина; 2) індивід; 3) індивідуум; 4) індивідуальність; 5) особа; 6) особистість; 7) громадянин; 8) фізична особа; 9) персона.

Різноманіття термінів щодо визначення людини підтверджує думку про те, що у суспільстві людина може виступати у різноманітних іпостасях, які необхідно вивчати, виходячи зі складності питання правового людино- та суспільстворозуміння, і людини як предмета досліджень різних аспектів суспільної та правової діяльності.

Стан дослідження. У напрямі вище означеної проблематики працювали чимало науковців, дослідників, мислителів, які застосовували найрізноманітніші методи та підходи до предмета нашого дослідження. Серед таких авторів є: В. А. Бачинін, П. І. Новгородцев, П. М. Рабінович, В. Н. Тихонов, В. П. Тугаринов, Б. Н. Чичерін та ін. Проте згадані автори в своїх працях недостатньо приділяли уваги саме філософсько-правовому вивченню відношення «людина – суспільство» як антропологічного впливу на професійну підготовку юриста, що й зумовлює мету нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Як показує сучасна світова юридична практика, перегляд правової доктрини для нормотворення зумовлює необхідність визнання, що основою та критерієм сучасної правової системи є людина та її природні пра-

ва. Саме законодавство є природним правом, тобто через нього права людини, їхні природність і невід'ємність закріплюються у міжнародному або національному праві. Вже починаючи з другої половини XVIII ст., філософами і політиками висловлюються переконання про можливість досконалої гармонії між особистістю та державою, яке стає опорою віри в те, що держава – це єдиний шлях до влаштування і вдосконалення особистості [1, с. 28-31], адже людина, як істота суспільна, може розвиватися повноцінно лише у суспільстві, де й виникає право, за допомогою якого врегульовуються суспільні відносини. З іншого боку, і соціумом, і людиною створюються цінності, що знаходять своє відображення у праві, яким вони формулюються, утверджуються, відображаються, захищаються та сти- мулюються.

Вживаючи термін «індивід», «індивідуум», акцент ставиться на психофізіологічному аспекті сутності людини, термін «індивідуальність» використовують на позначення особливостей людини як розвиненого індивіда у суспільстві, роблячи наголос на розвитку його індивідуального потенціалу. Термін «особистість» використовується для позначення психологічних особливостей людини, розвитку її індивідуальності, увага акцентується саме на потенційній можливості досягнення статусу особистості, а не на вроджених властивостях людини. Широке застосування знайшли у правознавстві терміни «особа», «фізична особа», які є правовими категоріями для позначення людини як носія певних суспільних прав і обов'язків, що надає їй можливість бути суб'єктом правовідносин. Термін «громадянин» акцентує особливості людини у її правовому взаємозв'язку з державою, в результаті чого вона наділяється спеціальними правами та обов'язками. Він також належить до правових категорій.

Як бачимо, вже у самих визначеннях одного із основних понять феномену людини фіксуються особливості відносин людини та суспільного буття (як процесу), людини і суспільства (як рівноправних суб'єктів буття у соціумі), що підкреслює багатоаспектність людини. Ця багатоаспектність людинорозуміння є відображенням всієї складності її розуміння у філософії, юридичній та інших суспільних науках, підкреслює соціальну цінність людини. Групові (колективні) цінності стають ціннісною значимістю об'єктів, явищ або ідей для конкретної людської спільності (наприклад, громадян певної держави, нації, суспільної групи тощо). Вони набувають великого значення для нормальної та ефективної життєдіяльності тієї чи іншої групи людей, оскільки об'єднують індивідів, що входять до неї, єдиними ціннісними орієнтирами, метою діяльності, спільними інтересами. Будь-яка людина входить в одну, а найчастіше – декілька суспільних груп, у яких вона виконує певні соціальні ролі, наділяється відповідними правами і обов'язками, вступає у нові типи суспільних відносин, які можна поділити на два типи відносин: «людина – колектив (соціальна група)», «колектив – суспільство».

Загальнонаціональні (загальнолюдські) цінності є аксіологічною значимістю об'єктів, явищ або ідей для тієї чи іншої

нації або суспільства, в цілому для світового співтовариства. Вони, зазвичай, складають ціннісно-нормативну систему, що формується у процесі становлення і розвитку цього суспільства і відтворює результати взаємодії людей в ідеалі та з врахуванням інтересів усіх соціальних груп, прошарків суспільства чи соціуму загалом. Як правило, до цієї аксіологічної системи належать загальноприйняті моральні, національні та соціальні принципи, загальнонаціональні завдання, що поділяються більшістю населення країни чи всім світовим співтовариством.

Відповідно до природно-правової концепції «особистості», вона за своєю природою – істота вільна (свобідна). Свобода визначає самостійність людини, формує її як особистість та визначає її місце у праві. Як відомо, право проявляється тоді, коли вільна (свобідна) дія одного зустрічається з такою ж свобідною дією іншого, і при цьому тільки рівність забезпечує існуючу свободу. Свобода стає умовою прояву розвитку особистості, будучи природним джерелом права. Проте свобода – лише один із елементів і критеріїв суспільного життя, але не єдиний і не основний [2, с. 116]. Вона тісно пов'язується із загальним благом через поєднання інтересів людини та інтересів суспільства. Як результат – свобода і загальне суспільне благо врівноважують один одного, що якраз і повинно проявитися у праві (в його ідеальному вигляді). Тому свобода як універсальна властивість людини робить право і можливим (розуміння вимог права, природне право, ідеальне право), і необхідним (правомірне обмеження свободи, позитивне право). Звертаючи свою увагу на питання про співвідношення концепцій природного і позитивного права, слід вказати, що, вони аж ніяк не виключають одна одну, а просто переставляють акценти, надаючи перевагу одним чи іншим вагам терезів права.

Співвідношення природного та позитивного права виражається в тому, що природне право стає першоджерелом правового змісту, ціннісним критерієм і моральною оцінкою позитивного права, в якому, своєю чергою, об'єктивуються природно-правові вимоги і принципи буття суспільства. Вбираючи в себе усі ці цінності, право стає їх виразником і перетворюється на самостійну цінність, що посідає важливе місце серед інших аксіологічних вартостей культури суспільства. Тим самим право внаслідок спрямованості на найважливіші людські цінності набуває невластивої жодному іншому соціально-політичному явищу гуманістичної впорядкованості стосовно вибору та свободи людини, справедливості і суспільного взаєморозуміння.

Юриспруденція в загальному розумінні намагається перекладом забезпечити справедливість у взаємовідносинах суб'єктів права, чи цей суб'єкт – людина, чи – суспільство. І як результат: справедливість права для своєї реалізації у відносинах «людина – суспільство» вимагає від юристів великої майстерності та застосування для свого здійснення складніших філософсько-антропологічних методів на відміну від тих, які необхідні для забезпечення надійності права. У цьому проявляється двоїстий характер права як категорії цінності та категорії норми, які часто у філософії розглядаються як полярні за змістом. Так, В. Бачинин зазначає, що «якщо норми – це тільки належне, обов'язкове, то цінності – це не тільки належне, а ще й бажане. Якщо нормам людина підпорядковується із усвідомлення необхідності, почуття страху чи обов'язку, то до цінностей вона приваблюється вільно, в силу внутрішніх потреб свого духу» [3, с. 179].

Така подвійна властивість права свідчить про значний методологічний потенціал норми права за умови розпізнання їхнього правильного змісту. Зокрема, право може виступати як цінність внаслідок своєї важливості для унормування різноманітних суспільних відносин, а з іншого – оцінкою та методом

оцінювання. Як вважає В. Тугаринов, відмінність між ними полягає в тому, що цінність має об'єктивний характер, вона існує незалежно від того, чи усвідомлює, чи ні її суб'єкт права, тоді як оцінка є вираження суб'єктивного ставлення до об'єкта права, визнанням його цінності [4, с. 123]. У цьому проявляється феноменом права, який формується у процесі взаємодії «людина – суспільство» та спілкування та юридичної діяльності. Критерієм їх поєднання виступає суспільна справедливість, яка означає всезагальну правомірність (правильність) і нерозривно пов'язана зі свободою як ідеєю права. Звідси і визначення права – як справедливої міри свободи та рівності.

У цій своїй філософсько-антропологічній якості право отримує здатність надавати людям чи соціальним утворенням простір для вільного волевиявлення, для активної поведінки, у вигляді суб'єктивних прав. Водночас право виконує іншу свою суспільну функцію, яка полягає в тому, щоб виключити можливість виникнення у суспільстві свавілля і безладу, а якщо такі прояви відбуваються, активно протидіяти їм, а також узгоджувати поведінку людей зі суспільною мораллю та справедливістю. Тут виражається цінність права, яка полягає у його здатності сприяти реалізації загального соціального права за допомогою спеціальних механізмів та процедур. У результаті саме завдяки праву особиста свобода індивідуума перетворюється на конкретні юридичні права громадянина чи іншого суб'єкта правовідносин. При цьому право виступає умовою та основою свободи, а свобода людини в соціумі – одним із кінцевих завдань права в демократичному суспільстві. Адже, посилення ролі людини як особистості та як індивідууму «в жодному разі не послабить державу, ... [оскільки] сильну державу не слід ототожнювати з авторитарною чи поліцейською» [5, с. 38].

Цю думку можна трактувати як таку, що повністю відповідає українським національним антропологічно і аксіологічно орієнтованим філософським традиціям «людського виміру держави і права; гарантій прав та свобод людини і громадянина» [7, с. 41], найяскравішими представниками якої є Г. Сковорода та П. Юркевич. Вважаючи, що джерело розвитку особи та суспільства знаходиться саме у духовній сфері, в реалізації «божественного замислу і божественного ідеалу любові» [6, с. 13], філософське антропоцентричне осмислення права П. Юркевича, базується на тому, що і людина, і суспільство розглядаються не як конфліктуючі, а як взаємопов'язані феномени та цінності. Відповідно, ним було вироблено три «принципи або «законали права», які можна розглядати як явища: 1) національного духу; 2) історичного характеру народу; 3) одвічної ідеї правди. Усі ці принципи є науково обґрунтованими, бо у своїй основі мають природу людини» [8, с. 11-13].

Саме у праві як науці відобразилися прагнення виправдати певні соціальні відносини і суспільні порядки, позиції і дії, норми та ідеали, що формувалися у суспільстві в певний історичний період, обґрунтувати їхню відповідність уявленням про соціальну справедливість, їх правильність (чи «праведність»), корисність чи вигідність, тобто, цінність тих чи інших суспільних явищ для певної соціальної групи чи індивідуума. Застосування терміна «право» вже саме собою пов'язане з інтересом (незалежно від того усвідомлений він чи ні, належить одній людині, соціальній групі чи суспільству в цілому) у закріпленні того чи іншого суспільного ладу, в забезпеченні його визнання та підтримки зі сторони різних суб'єктів права [9, с. 50].

Системність суспільних цінностей надає системні властивості праву, оскільки існуючі в суспільстві відносини повинні підтримувати рівновагу між інтересами (цінностями) суспільства та окремої людини, а також між вимогами порядку, рівності і справедливості та прагненням до свободи й особистого

щастя індивідуума, а отже, бути врегульовані нормами права як елементами правової культури, що виходить із системи переконань, цінностей, формалізованих засобів, що впорядковують суспільний досвід і регулюють поведінку людей. Проте сучасні глобальні процеси у світі настільки складні й неоднозначні, що розвиток суспільного життя йде не по прямій лінії ліберальної моделі цивілізаційного поступу. В результаті інтереси держави (як представника соціуму загалом), їх захист і державотворчі процеси набувають складного системного характеру, на які вплив зовнішніх чинників має велике значення.

У цьому аспекті багато правознавців, відстоюючи ідею правової держави, висловлюють тривогу за майбутнє «панування права», «культу закону», в результаті чого з'являються побоювання, чи не стане громадянське суспільство його «заручником», а його громадяни – «рабами» права. Адже порядок у суспільстві необхідний, але це має бути правовий порядок, який не нав'язується, а є природним еквівалентом того, що народжується у самому суспільстві в результаті взаємодії людей, реалізації суспільних ідеалів, принципів та завдань. Структурно-правове людинорозуміння – це система понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей тощо, які формують і відображають зміст та форму розуміння людини в праві. Для людини правове людинорозуміння – це здатність осмислювати, осягати сутність, сенс та значення людини в праві. Отримавши таку здатність, людина (наприклад, як учасник правотворчості чи правореалізації) може по-різному тлумачити правове людинорозуміння, що породжує проблему інтерпретації правового людинорозуміння.

Будучи нормативним інституційним утворенням, право складається з великої кількості внутрішніх елементів (юридичних норм, прав, обов'язків, обмежень, санкцій та інших елементів правової поля), серед яких найбільш важливими є саме ті юридичні засоби та правові механізми, які виражають власну гуманізаційну цінність права, тобто, якості й особливості, що характеризують його як втілення впорядкованої на правовій основі соціальної свободи індивідуума через високу суспільну організованість відповідно до суспільних принципів моралі та справедливості, які завжди в центр уваги ставили людину, цінність її буття. У результаті право через свою систему гуманізаційно-правових цінностей стає за допомогою узаконених правових засобів та юридичних механізмів юридичним інструментарієм побудови гармонійного суспільства, втілює у суспільну практику оптимальне співвідношення нормативного й індивідуального регулювання відносин між окремою людиною і суспільством у цілому.

Висновки. Завдяки антропоцентризму та фокусуванню права на гуманістичних цінностях суспільства юрист у своїй професійній діяльності зможе краще розкривати глибинну сутність права, його «анатомію», без розуміння якої неможливо юридично кваліфікувати той чи інший факт, та застосувати до них відповідний чи необхідний захід юридичного характеру, тобто, відповідно до правових норм та на основі дотримання загальнолюдських цінностей вирішити юридично значиму життєву колізію або соціальний конфлікт.

Такий філософсько-антропологічний підхід у юриспруденції дозволяє глибше усвідомити, що особливістю права, яке, на відміну від інших соціальних регуляторів, покликане вносити в суспільне життя та поведінку людей чітку визначеність, є його

строга логічність, «строга математичність» надання прямих відповідей на зразок: винен – не винен. Це багато в чому характеризує право як явище техніко-юридичне, здатне на основі скрупульозного аналізу тієї чи іншої життєвої ситуації знаходити юридично обов'язкові примусові наслідки. Очевидно, що ці правові наслідки із філософсько-антропологічного обґрунтування повинні виходити з беззаперечної цінності людини як центрального елемента соціуму.

Література:

1. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – СПб.: Лань, 2000. – 352 с.
2. Чичерин Б. Н. Философия права / Б. Н. Чичерин. – М.: Политиздат, 1990. – 502 с.
3. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х.: Консум, 2000. – 208 с.
4. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме / В. П. Тугаринов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 123 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – Т. 6. – К.: Укр. енцикл., 2004. – 768 с.
6. Тихонов В. Н. Идеи П. Д. Юркевича о государстве и праве в контексте современности / В. Н. Тихонов. – Луганск: Рио Лавд, 2003. – 304 с.
7. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / Голова редкол. Ю. С. Шемшученко. – Т. 1. – К.: Юридична книга, 2002. – 568 с.
8. Юркевич П. Д. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник: [рукописна спадщина] / П. Д. Юркевич. – К.: Український світ, 2000. – 752 с.
9. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – Львов: Вища школа, 1985. – 167 с.

Вышинский П. М. Отношение «человек – общество»: антропологическое влияние на профессиональную подготовку юриста

Аннотация. В статье проведен философско-правовой анализ отношения «человек – общество» как антропологического влияния на профессиональную подготовку юриста. Выяснено, что антропологический акцент философского понимания права подчеркивает, что в современном цивилизованном обществе право является не только инструментальной ценностью (ценностью «инструмента» и «средства») решения различных социальных противоречий в различных сферах деятельности общества), оно также развивает любую личность, которая выступает как собственная ценность права.

Ключевые слова: отношение, человек, общество, антропология, профессиональное развитие, юрист, философия права.

Vyshynskiy P. The relationship “man – society”: anthropological impact on vocational training of a lawyer

Summary. In the article, philosophical and legal analysis of the relationship “man – society” as an anthropological impact on vocational training of lawyers is conducted. It was found that the anthropological emphasis of philosophical understanding of the law emphasizes that in a modern civilized society, the law is not only instrumental value (the value of “tools” and “means” used for solutions of various social contradictions in the various areas of society), it also develops any person who acts as a own value of law.

Key words: relationship, person, society, anthropology, professional development, lawyer, legal philosophy.